

ТОПОС ЧОРНОБИЛЯ

Ф. ЛЕМАРШАНД

ЗРУЙНОВАНИЙ ПРОСТІР

Водночас із радіоактивним забрудненням, треба було б вигадати нову культуру, що поєднувала б великі проміжки часу й найкоротші терміни забруднення всієї планети і її “найлокальніші” варіації. Ми можемо спитати себе, у найширшому розумінні, яким чином Чорнобильська катастрофа, що в багатьох взаємозв’язках постає як *структура епідемії*¹, могла породити зміну нашого колишнього ставлення до простору, в плані обжитих і гарантованих кордонами територій? Вона (ця культура) невідома, і з’являється, як виклик, кинутий нашій сучасній культурі. Аналізуючи ситуацію, соціальний і культурний вплив, що ми вивчили у середовищі білоруського населення, яке живе на дуже забруднених, хоча і віддалених від станції, територіях, ми дійшли висновку, що у значної кількості людей система уявлень щодо простору й часу, за допомогою яких вони дотепер пізнавали світ, значно деформована. Таким чином, численні труднощі, що впливають з епідемічного характеру катастрофи, унеможливають створення об’єктивного бачення ситуації. У першу чергу, радіацію неможливо побачити, вона без запаху, і від неї немає порятунку (принаймні зараз) і, оскільки вона вислизає від нас у будь-якому розумінні, то може бути тільки *символізована* чи *позначена*, тобто представлена як невидима присутність. Із цього погляду, весь досвід життя в забрудненій зоні є *апріорно* проблематичним остільки, оскільки у нас немає ні системи, ні уявлень, ні аналогії, ні досвіду для події, до якої не пристосовані ні наші очі, ні вуха, ні навіть наш словник². Тільки занадто дороге й унікальне вимірювальне устаткування, складне в застосуванні й обмежене у функціях³, допомогло б виявити її присутність. Сучасні карти дають тільки загальні дані про величезні “зони” забруднення, обмежуючись декількома розпорядженнями й заборонами вживати продукти, тоді, як радіонукліди насправді поширюються на території, утворюючи численні плями, подібно до “шкіри леопарда”, “гарячі точки” якої можуть охоплювати лише кілька квадратних метрів, розміщуючись

після стоку води в якому-небудь шкільному дворі, в садку тощо. Тому будь-який кордон, що охоплює *in situ*, а не карту, стає абсурдом, що не складає таємниці для жителів, як це зазначила Ярошинська. *Поле розділене струмком. З одного боку виплачують допомогу, а з другого ні. Однак пил не бачить різниці, він осідає обабіч.* Карта, як картографічний вимисел, поширюваний пресою, є, однак, єдиним засобом, за допомогою якого власті передають населенню скорочену до мінімуму інформацію. Вона вважається реальною, але тільки зрідка спричиняє правильну орієнтацію для радіаційного захисту. Так створюється “офіційна” фікція повернення до нормального життя, за допомогою карти – передбачуваного – забруднення в 2016 році⁴.

А ще гірше те, що кордон із забрудненою зоною найчастіше сприймається як межа *притулку*, всередині якого люди почуваються захищеними від *небезпеки*. Не тільки тому, що катастрофа *вже* сталася, але й тому, що і орієнтири, й цінності, які стосувалися речей, істот, природи, не повністю зруйнувалися, а, скоріше, перемішалися. Цей факт, що залишається, на нашу думку, незбагненим, добре проілюстрований у двоякому ставленні до проблеми дослідників та екологів, які супроводжували білоруського режисера Ю. Хашеватського на зйомках документального фільму “Оазис”⁵. Фільм присвячено життю людини в зоні “повної” евакуації в радіусі тридцяти кілометрів від станції, де мандрівники почули, не без певної зніяковілості, про дивне й парадоксальне “відчуття волі”. До того ж, на початку дев’яностих років,⁶ у найзабрудненіших зонах цього краю, з яких (теоретично) були повністю відселені жителі, білоруський уряд започаткував створення національних природних парків, “заповідників дикої природи,” куди, під уважним наглядом Академії наук, знову були завезені зубри з Центральної Європи.

Чорнобильська катастрофа спричинила культурні зміни і в країнах Західної Європи, менш зачеплених радіацією, розмах яких ми, можливо, недооцінюємо. Ці зміни можна було б розглянути за допомогою двох прикладів. Згадаємо спочатку випадок із Францією, де через кілька днів після аварії, на подив сусідніх країн, політики, що “замінили” експертів, заходилися без найменшого сумніву переконувати населення в тому, що радіоактивна “хмара” повернула і в такий спосіб обійшла національну територію. Це припущення тлумачиться сьогодні так: “Влада стверджує, кордон зупинив хмару”, при цьому згадується історія та Лінія Мажино. Це можна було б інтерпретувати як колективне відкриття того, що існування дуже давніх політичних кордонів, котрі були причиною жаклихвіх конфліктів у ХХ столітті в

Європі, більше не в змозі слугувати для національної території гарантією проти поширення епідемії. Коров'ячий сказ додав, як ми вже зазначали,⁷ цього почуття вразливості. Потім варто було б спитати себе, а чому, власне, більш чи менш свідомо, ми охрестили “хмарою” радіоактивне газоподібне утворення, що складається, скоріш, зі смертельного диму, а не водяної пари. Справді, карта забруднення зумовлена, головним чином, метеорологічними факторами наступних після аварії днів: вітрами, які принесли “хмару,” й дощем, що примусив забруднення осісти, але питання лишається відкритим. Окремі вчені, яких ми опитували в Білорусії, чітко уявляють розмах забруднення і “руйнування” кордонів, котрі спричинилися внаслідок вітру й дощу, – як, наприклад, лікар, який посилається на відомі фотографії, зроблені за допомогою супутника Spot. Тому з'являються заходи щодо районування, як засіб символічного заклинання зла та його “ув'язнення” в кордонах забруднення. Тоді як достатньо суттєво змінити рівень поверхневого виміру забруднення, щоби визначити точніше – збільшити чи зменшити райони поширення забрудненої зони. Отже, Чорнобильська катастрофа – це не банальна аварія, вона містить в собі ознаки справжньої катастрофи в тому сенсі, що в ній зруйновано сучасні суспільні уявлення щодо простору й часу. Здається, що ми постали перед виникненням *нового світу*. Відродження, як ціла *епоха*, була позначена приходом нового світу під знаком економічної й географічної експансії, відкриття нового світу, завдяки використанню карти і компаса. Світ, що виник із Чорнобилем, зачинає іншу епоху, епоху звуження населеного світу, епоху світу, що регресує, світу, сформованого технічним “прогресом”, спочатку ядерним, а трохи згодом – і генетичним, та маніпуляціями живими істотами. Новий світ перебуває на стадії формування. Відбувається руйнація старих гарантій умов життя з посиленнями на рекомендації операційної науки, яку ми назвали технаукою. Усупереч тому, що давно стверджувалося, Чорнобиль – це не аварія: за розмахом та наслідками слід говорити про справжню *катастрофу*.

Фізики Р. і Б. Бельбеок уже в 1993 році констатували, скільки концептуальних труднощів для населення і, можливо, ще більше – для політиків та учених викликала ліквідація наслідків катастрофи, труднощів, які були зумовлені цими *невідомими* досі уявленнями про простір, близьке й далеке, внутрішнє і зовнішнє. На їхню думку, принаймні три моменти спричинили випробування нашого світогляду новою реальністю, моменти, для визначення яких ми

пропонуємо знову використати метод синтезу. Зазначимо, що об'єкт, де виникають ці протиріччя, – це, насамперед, мова. Таким чином, вони відмітили, що використання слова “саркофаг” для позначення залізобетонної конструкції, яка мала утримувати залишки реактора тривалий час, не відповідає реальності. “Саркофаг” означав для стародавніх людей камінь, яким закривали тіло, аби воно повільно руйнувалося, буквально, “щоб він поїдав плоть,” тобто, щоб він спожив труп. Чорнобильський же “саркофаг” і далі розвалюється, а “труп” не руйнується. Це змушує Р. і Б. Бельбеок говорити про те, що *“в остаточному підсумку, це труп їсть саркофаг.”*⁹⁸ Із погляду антропології, ми могли б зробити висновок про моральне виснаження старої культури: логіка ув'язнення наштовхнула технічних працівників на думку про можливість позбутися дуже незручного трупа, створивши йому могилу, і знаючи, принаймні теоретично, тільки про “тривалість його існування.” Саме так міркуючи, українська влада закликала західні країни до спільного будівництва “сховища,” яке б могло утримувати “саркофаг” і реактор, “сховища,” вартість якого складає від 600 мільйонів до мільярда франків, за попередніми оцінками. Відтепер, зазначають Бельбеок, *“саме поза межами “сховища” люди сподіваються захистити себе.”*⁹⁹ До того ж, при новій уразливості, гра кордонів ставить нашу прадідівську культуру “ризиком,” *за допомогою мови, перед важким випробуванням.* Нарешті, через небезпеку забруднення Чорного моря,¹⁰ з 1986 року були побудовані підземні дамби й огорожа, аби завадити водам, що надходять із зон, близьких до реактора, досягти річки *Прп'ять*, притоки *Дніпра*. Таким чином, було споруджено близько ста фільтруючих гребель, які, проте, показали свою ненадійність у період наводка, коли радіонукліди прориваються й поширюються вниз за течією. Хоч як це не парадоксально, але будівництво дамб під землею для захисту ріки ще раз підтвердило неефективність наших знань про подібні ситуації. Таким чином, підсумовують Бельбеок, *“Чорне море, в яке впадає Дніпро, не має шансів уникнути забруднення”*¹⁰¹.

Хоча ядерна катастрофа усе ще і, можливо, надовго, таїть у собі багато незбагненого, ми візьмемо на себе ризик висунути кілька гіпотез на предмет того, що постало перед нами у вигляді нової форми відриву від коренів, яка впливає із протиріч і парадоксів, що спливають у нашій пам'яті у зв'язку із “самоселами.” Для її характеристики можна говорити про нерухоме, без переміщення, *in situ*, відривання від коренів, про розрив із внутрішнім світом, неспівмірний за формами, що він набував їх дотепер (організовані

форми масового переселення, вигнання селян зі своїх земель у Бразилію, і, в ширшому баченні, різновиди всіх наслідків урбанізації й індустріалізації сучасного суспільства, а потім і країн “півдня”). Разом із Чорнобилем перевернувся вимір часу і простору, при їхній нерозривності, і стало неможливим думати про відношення до простору, не враховуючи, як ми це зараз побачимо, часового виміру катастрофи. Звідси постають руйнування, що відбулися між внутрішнім і зовнішнім світами, у проблематичному комплексі “зони,” що не відповідає жодній пам’яті, жодному політичному досвідові, чи руйнування між близьким і далеким у таких же складних формах вразливості територій у планетарному масштабі; і ще тривалий час треба буде запитувати себе про досвід, отриманий якимись шістьма мільйонами чоловік, чия територія, де вони живуть, стала їм чужою. Ми змушені визнати, світ, негативний, забруднений, створений технонаукою, відтепер не такий, яким був раніше. Необхідно також запитати себе про ціну – орієнтовну – адаптації людей на території, яка дуже забруднена і яка стала навіть небезпечною для життя. Насправді, як ми відчули на собі, неможливо скуштувати плід цієї землі, не відчувши при цьому якогось сумніву, не знайшовши в ньому присмак дивини, який відразу придушуеться і заноситься в найглибші нетрі підсвідомості, що дозволяє йому перерости в почуття якоїсь незрозумілої тривоги, туги. Так само неможливо милуватися сільським пейзажем, який відповідає однак критеріям західної романтичної естетики зі своїми лісами, ріками, палітрою квітів, грою тіні і світла, всюдисущністю свійських і диких тварин і так далі, не жахаючись при думці, що, всупереч ілюзії, йдеться про новий світ, створений ядерною катастрофою, “світ після апокаліпсису”, описаний у всій своїй жахливості Світлоною Алексієвич¹². Певною мірою можна було б запитати про перевизначення просторових розмірів території в плані створення негативного ототожнення жителів забруднених зон тими, хто чи вважає, чи стверджує, що там не можна жити. Якщо правда те, що з часом явище неприйняття, назване “Чорнобильським синдромом,” котре супроводжувало тавро “чорнобильців” поступово зникло, то, принаймні, статус жителя “зони” лишається двозначним.

ТЕХНОЛОГІЧНА КАТАСТРОФА ЧИ РОЗІРВАНИЙ ЧАС

Ми могли б висловити припущення, що осмислення епохи, яка відкривається, можна було б почати з міркування про катастрофи, спричинені людиною, і, зокрема, торкнутися нашої теми, про

технологічні катастрофи. Поява сучасних технологій збіглася із виникненням нового бачення явищ катастрофічного характеру, що стає важливим засобом осмислення світу, дедалі складнішого для розуміння. У свою чергу, необхідність осмислення обрисів нової епохи, що характеризується, принаймні частково, розвитком технічних наук, повинна була б привести нас до перегляду сучасного поняття про катастрофи, виходячи з якого ми формуємо наше ставлення до світу з XVIII століття. Дещо змінилося в природі самої катастрофи з того часу, коли виявився її взаємозв'язок зі спільним розвитком науки і техніки. У випадку з Чорнобилем варто приділити найбільшу увагу тривалості наслідків, на відміну від ЗМІ, які сховали реальність так само швидко, як і відкрили її, і, таким чином, відокремити фазу самої аварії від катастрофічного розмаху, якого ця подія набула. Загальний розвиток забруднення у планетарному масштабі, зараження радіацією територій (викинуто 6,4 мільярда кюрі; один тільки викид Цезію-137 дорівнює 300 Хіросімам; забруднено 7220000 гектарів сільськогосподарських земель) спричиняє постійне виникнення катастрофічних наслідків. У такому випадку ефект, щоденний і тривалий, стає неспівмірним із наслідками будь-якої природної катастрофи, оскільки будь-яка надія на поліпшення ситуації здається неможливою або занадто слабкою. Занадто далека до поліпшення ситуація із здоров'ям населення – воно дедалі погіршується, так само як і загальний стан навколишнього середовища на територіях індустріальних країн. Сам факт катастрофи, здається, завдав шкоди нашій можливості навіть уявити її, як Лебрюн зазначав це:¹³ *Чим правдоподібніша чи реальніша катастрофа, тим менш її собі уявляють*. Таким чином, провадить він далі, у численних вигадках фільмів чи літератури, пов'язаних з ядерною бомбою, *“кінець світу не уявляється навіть у той момент, коли ми вперше маємо у своєму розпорядженні засоби його спровокувати”*. Страх, що ми можемо відчувати перед природою, відтепер більше не пов'язаний з її спонтанними і спустошливими проявами, а з результатами дій людини, котрі мають тепер незворотні наслідки, як це показав Х. Йонас¹⁴. Виникненню ядерної ситуації як реальності відповідає загальне нехтування загрози повного і реального занепаду духу. У цьому контексті, це – критична влада уявної катастрофи, бачення її наслідків.

У сучасних суспільствах, на думку Анрі П'єра Жеді¹⁵, катастрофа стає засобом адаптації і, отже, соціалізації людей до нових людських умов, умов підвищеного ризику. У промисловому суспільстві розвивається певна ідея, яку відтепер нам доведеться брати до уваги, здійснюючи фізичні та психічні зусилля, необхідні, щоб *адаптуватися...*

чи зникнути. У випадку з Чорнобилем це пояснює той факт, що ще можливо не припиняти експлуатацію – у найненадійніших умовах – станції, за допомогою технічних пристосувань, *начебто нічого й не сталося*. Таким чином, катастрофічне бачення погіршує реальність ситуацій замість того, щоб спонукати нас змінити її на краще. Виходячи із райдужних утопій XVIII століття, великих утопій Леду і Монтеск'є, протягом останніх десяти років катастрофічне бачення¹⁶ описує відновлення життя в посткатастрофічній ситуації, головною рисою якого є *пунктуальність і ворожість* щодо будь-якої природної рівноваги. “Неземні” проекти, пов’язані зі створенням всесвіту синтезу, що його Сполучені Штати спробували продемонструвати експериментально у проекті Біосфера II¹⁷, – зміцнюють роль техніки в сучасному творенні хитросплетінь живого світу, тобто реальностей, замкнених у собі, байдужих одна до одної, автономних і саморегульованих. У цій логіці *покірності* ці нові неземні проекти, ці протези ніколи не змінять спорожнілого світу, в який вони вписуються не більшою мірою, ніж можуть бути ним самим змінені. У цьому катастрофічному уявленні, для того, щоб відповідати означеному завданню технічного порядку, передбачувана необхідність адаптації може тільки без кінця вдаватися до *технічних хитрощів*.

Аналіз уявлень і практики, що побутують серед жителів забруднених територій, дозволив нам з’ясувати: головним є те, що ця практика й вірування націлені на перенесення реальності – об’єктивності ситуації ризику, – в область уявного і символічного. Звичайно, йдеться не про якусь новизну понять, оскільки до цього часу катастрофи були винятково природними і уява про них складалася у вигляді містичному та релігійному; більше того, катастрофа розглядалася як частина побуту, усталеного порядку речей. Таким чином, ми тепер маємо справу із сучасними технологічними катастрофами та з новими формами спокути лиха, які називаємо *відмовою від реальності*. Ця відмова від реальності, не знаходячи символічної альтернативи, що дозволяє реалізуватися страху, призводить до недостатнього пояснення нещастя, яке дозволило б йому набути *сенсу*. Врешті-решт, хоча, як ми це проаналізували, ставлення людей до ризику часто парадоксальне, існує безліч прикладів реакції місцевих жителів, які цілком заперечують існування ризику, пов’язаного із забрудненням, і прагнуть уникнути в такий спосіб впливу небезпеки. Також можна було б констатувати, що ми перебуваємо в ситуації посткатастрофічній (Чорнобиль), як у ситуації передкатастрофічній (ситуація постійної тривоги, що знайома промислово розвиненим країнам), існування численних *обрядів заклинання*, які сприймаються

як такі, що здатні применшити ядерний ризик, або й зовсім уникнути його. Саме це має виявити аналіз стереотипів свідомості: наприклад, теорія “нешкідливості малих доз” чи ідея можливості звикання до радіації, присутньої в суспільному виробництві, дозволяють допустити ситуацію, яку ні розум, ні стародавня культура не зможуть “раціоналізувати”.

Отже, довготривалість впливу шкідливих для здоров’я наслідків зворотності технонаукового розвитку не дозволяють нам вважати катастрофу такою, що сталася в минулому, ні зафіксувавши її в розповідях чи історичному описові, ані локалізувавши її за допомогою колективної пам’яті, яка б, завдяки своїй силі *активного* забування, могла полегшити скорботну працю і перебороти наслідки цього лиха. Для С. Алексієвич, труднощі у вимірюванні катастрофи *in situ* – у тому факті, що накладаються дві катастрофи: “Одна – соціальна, перед нашими очима розвалився величезний соціалістичний світ, інша – космічна, Чорнобиль. Два справжніх вибухи. Але перший – ближчий, зрозуміліший. Люди займаються побутом: де знайти засоби для прожиття? Куди йти? У що вірити? На який прапор рівнятися? Це бачать усі. Але усі хотіли б забути Чорнобиль. Спочатку сподівалися його перемогти, але, розуміючи даремність цих спроб, замовкли. Важко захистити себе від чогось-такого, чого ми не знаємо, чого не знає людство. Чорнобиль переніс нас з однієї епохи в іншу”¹⁸. Один із головних факторів, на яких ґрунтується гіпотеза, яка стверджує, що неможливо охопити Чорнобильську катастрофу як будь-яке інше технологічне перевтілення, перебуває в соціально-історичних та ідеологічних рамках того часу. Інакше кажучи, йдеться про те, аби зрозуміти, що ж у руйнуванні “східного блоку,” оскільки він складав одну з основних форм сучасного політико-економічного суспільства, не дозволяє нам більше вписувати Чорнобильську катастрофу в суспільну й історичну пам’ять¹⁹? Ж. Шесно зазначає із цього приводу: “Чорнобильська катастрофа водночас розбила повністю і тезу про непогрішимість ядерної технонауки і тезу про законність радянського порядку. Усе, у тому числі й консенсус покірності долі одного й іншого, раптом виявилось порушенням”²⁰. Нагадаємо, що всі головні події сучасності, через минуле, повинні бути вписані в хід загальної історії. Із XVIII століття сучасна історія могла це здійснювати в загальних рамках “великої розповіді,” яку рамках численних маленьких окремих особистих, сімейних чи колективних розповідей. Таким чином, кожна з історій, вплетених у прями суспільні відносини між людьми, у сфері первинної соціальності²¹, прагне внести свій зміст у глобальний і універсальний проект, який сприяє творенню спільного змісту. Якщо

кожна з наших окремих історій не втратить свого змісту в рамках цієї сучасної всесвітньої історії, остання у відповідь надасть загальну підтримку для отримання безлічі різноманітних оповідей, створених націями, співтовариствами чи окремими людьми. Нехай ітиметься про історії шахтарів, що залишилися без діла, ліквідованих селян, старих солдатів чи людей, котрі уникли депортації, раціоналізація пережитого кожним нещастя дотепер (принаймні, так вважається) знаходила свій сенс у мобілізації сучасної всесвітньої історії, яка дозволяла виправдати в ім'я цінностей загального права жертви тих, хто віддав своє життя або своє фізичне і психічне здоров'я в ім'я "вищих інтересів нації". У ХХ столітті історія західних суспільств породила угруповання, переможені технікою – військові і цивільні жертви Другої світової війни, війни в Затоці чи в Косово, і продуктивізмом – угруповання і класи, котрі залишилися без роботи: робітники та селяни. Тому треба було б запитати себе про статус жертв, про "переможених" після Чорнобильської катастрофи і, у першу чергу, про 800 000 мобілізованих ліквідаторів. Зусилля, які вимагаються від населення постраждалих країн, для роботи поблизу промислових ядерних об'єктів, сприйняття присутнього там ризику в ім'я великого національного проекту, а зараз ще й зусилля, необхідні тому ж населенню для виживання на території, котра постраждала від наслідків катастрофи, чи знайдуть вони "історичне" виправдання? З якої історії складена дана історія? – запитувала себе Світлана Алексієвич. Гюнтер Андерс зазначав у своєму есе, котре дає визначення людству, виходячи з нашого існування "під знаком атомної бомби", що певні події більше не є історичними катастрофами, які, не проходячи більше через призму історії, складають кінець історичності, "видатних блоків історії": *"Ідеться також, – розмірковував він, – про ядерні випробування, не кажучи вже про атомні війни. Можливо, що їхня підготовка ще має історичний розмах (...), але з моменту ймовірного переходу до дії, із усім цим було б покінчено поза історією. Те, що існувало б, було б не історичною ситуацією, а місцем руїн, під якими було б поховане те, що колись було історією. І якби людина, незважаючи ні на що, вижила, вона була б уже не історичною істотою, а жалюгідним субстратом: забрудненим елементом у забрудненій природі"*¹²². Якщо драматична доля ліквідаторів змусила потерпілі нації визнати їхню мужність і відвагу на рівні героїв сучасних націй, то, імовірно, ми ніколи не віддамо належне декільком мільйонам людей, які випробували першу технологічну катастрофу людства. Вони приїхали з Єревана в Чорнобиль, зазначає Алла Ярошинська, щоб опинитися в пеклі і працювати там із небезпекою для життя! А

*держава, використавши їх, відразу про них забула (...), навіть дітей із захворюванням щитовидної залози не доглядають, як жертв катастрофи!*²³ Поки що жоден музей, жоден пам'ятник, жодна розповідь не розкривають цієї трагедії всесвітнього масштабу. Навіть присвоєння статусу справжнім ліквідаторам узурповане тими, хто займає адміністративні посади, знаходячи в цьому засіб одержання певних соціальних пілґ.

Способи збереження пам'яті, що є монументальними або музейними, чи можуть вони гарантувати адекватну пам'ять? Чи можна буде коли-небудь стверджувати, як це робить Алла Ярошинська: це місце – пам'ятник, пам'ятник Чорнобилю, пам'ятник злочину?²⁴ Політика стирання слідів, захоронення селищ і вміщення в дужки їхніх назв на картах, що проводиться з 1997 року, здається, вказує, що не можна. І якщо “зона” стає храмом чи музеєм, то, найімовірніше, у вигляді заповідника “природи”. Постраждалі території постають таким чином, як місця, де зібрано численні експонати руїн політичних, соціальних, економічних, самого довкілля...

Світ, територія жителів забруднених зон, більша частина з них, знову закрилися, зачахли, стиснулися до кордонів інтимного. Знову, ув'язнені у своєму селі, на своїй ділянці, у своєму саду чорнобильці живуть тепер тільки в “зоні” і за допомогою “зони”. Проблеми – місцеві та специфічні, і, здається незбагненим постійно робити зусилля, щоб “адаптуватися” до цього нового життя, постійно думаючи, що інше, “нормальне” життя, можливо, проходить осторонь. Із точки зору формування відповідальності, Роже і Белла Бельбеок зазначили, що “*потрібен осуд винних,*” але, що насправді, “*в основному, суб'єктом осуду є відповідальні за післяаварійне управління, а не відповідальні за катастрофу, – винахідники та працівники станції*”²⁵, тому що ми не можемо реально сягнути місця і часу походження того, що буквально перевернуло світ, – катастрофи. Якщо гіпотетичний обрій очікування ще може розкритися цьому населенню, “*людям загубленим, закритим, обманутим, таким, як люди похилого віку, котрі вже не мають надії ні на що*”²⁶, то, ймовірно, тільки на індивідуальному рівні, який впливає із передсучасної епохи і який вони зберегли у своїй пам'яті.

ПРИМІТКИ

¹ Rieusset-Lemarié I., Une fin siècle épidémique, Actes Sud, 1992.

² Alexievitch S., La Supplication op. cit. p.33

³ Апарати, які використовують найчастіше, вимірюють лише рівень радіації

гаммаметрії, тобто, в основному, присутність Cs-137. Виявлення отруйних випромінювачів бета і гамма, що містяться у продуктах, потребує занадто дорогих вимірювальних приладів.

⁴ Див. карту в додатку оригіналу.

⁵ Документальний фільм тривалістю 52 хв, що був показаний по кабельному каналу “Планета.”

⁶ Перший радіоекологічний заповідник «Поліський», розміщений за декілька кілометрів від станції, частково в закритій зоні, був створений в 1988 р.

⁷ Lemarchand F., «Vaches folles, hommes fous?», in mana 4, 1er sem. 1998, Université de Caen.

⁸ Tchernobyl, une catastrophe, op. cit. p. 165

⁹ Ibid.

¹⁰ Міністерство із надзвичайних ситуацій висловлює рринущення, що води Дніпра, які постачають питною водою понад 32 мільйони людей в Україні, “значно забруднені”.

¹¹ Ibid. С. 165

¹² Alexiévitich S., La Supplication, op. cit.

¹³ La Perspective dépravée, Bruxelles, Le lettre volue, 1991.

¹⁴ П. Jonas Le Principe responsabilité, Paris, Ed. Du Cerf, 1990.

¹⁵ Le Désir de catastrophe, Paris, Aubier, 1990.

¹⁶ Спочатку зробимо посилання на науково-фантастичну літературу та кіно вісімдесятих років ХХ століття, але таким же чином катастрофа розглядається й «відповідальними особами».

¹⁷ Йдеться про проект, що здійснювався на краю пустелі, – штучного відтворення різноманітних біотипів, що репрезентують біологічне розмаїття землі, вміщених у величезні “бульбашки”. Цей проект, на який було затрачено багато коштів, закінчився повним крахом.

¹⁸ Alexiévitich S., La Supplication, op. cit. p. 34.

¹⁹ Ми приймаємо протиставлення, яке запровадив соціолог М. Хавбаке, між пам’яттю суспільною та історичною, і пам’яттю колективною, громадською чи сімейною. Остання функціонує, виходячи лише із соціальних рамок (люди, предмети, місця), для якої вони є підтримкою, і нехтує історичною правдою.

²⁰ Chitsneaux J., Habiter le temps, op. cit. p. 276.

²¹ A.Cailé, Splendeurs et mesures des sciences sociales, La Découverte, Paris, 1988.

²² Andres G., De la bombe..., op. cit. p. 46.

²³ Yaroshinskaya A., Chernobyl, verite interdite, op. cit. p. 69.

²⁴ Ibid. P. 34.

²⁵ Belbéoch R. et B., Tchernobyl, une catastrophe, op. cit. p. 181.

²⁶ Yaroshinskaya A., Tchernobyl, verite interdite, p. 21.